

ТРАНСФЕРЕНТНИЙ ТЕКСТ ТА ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД TALKING CURE

Статтю присвячено обґрунтуванню поняття «трансферентного тексту», виведеного емпіричним шляхом з теоретичних досліджень франі(узького філософа й психоаналітика Жака Лакана щодо текстуальності мовлення у психоаналізі та поняття «трансферу».

Проблематика цієї статті - теоретичний перегляд деяких філософських понять психоаналізу Жака Лакана. Цей поняттєвий апарат у пострадянському гуманітарному просторі вживається переважно як додатковий інструмент аналізу культурного матеріалу (наприклад, текстів). І набагато менше досліджень, які висвітлюють практичний аспект та лаканівську методіку роботи з пацієнтами. Зокрема, з російських авторів способів психоаналітичної роботи Лакана приділяють більше уваги П. Качалов (стаття «Лакан: заблудження тех, хто не считаєт...») та В. Лейбін («Психоанализ Лакана»); обидві статті опубліковано в московському журналі «Логос». Конкретно про клінічні випадки, з якими працював Лакан: сестри Папен, «Еме», «Мішель» (яким і сам Лакан присвятив лише кілька статей - найбільш ранніх, надрукованих у журналі сюрреалістів «Мінотавр» і яких він ніколи не торкався у численних семінарах), можна дізнатися лише із зарубіжних досліджень, наприклад, у праці «Життя й легенди Жака Лакана» Катрін Клеман або у численних статтях, які публікуються у регулярному часописі американської лаканівської асоціації «Lacanian Ink». Таким чином, маловивченим лишається практичний метод Лакана, викладений у його праці «Функція та поле мовлення й мови у психоаналізі» 1956 р.

У цій статті психоаналітичний метод Лакана вперше розглядається як революційний спосіб

структування часу, який перешкоджає том}', хто говорить у психоаналізі (пацієнтові), створювати мистецьку текстуальну конструкцію. Це психоаналітичне мовлення заперечується як фрейдівське «talking cure» і формулюється як «трансферентний текст» - експериментально створене поняття, яке обґрунтовується у статті. Мета статті - розглянути взаємозв'язок творення текстів у психоаналізі та мистецтві (літературі) і виявити загальні психологічно-культурні закономірності, які використовуються при суб'єктивації текстів реципієнтом.

Кожен з нас чув про тотожність: «проговорити = звільнитися». У психоаналізі поняття «talking cure» - «лікування через проговорення» було введено Фройдом, точніше, пацієнткою Фрейда і Брейєра Бертою Паппенгейм, відомою у його працях під псевдонімом «Анна О.», що змогла звільнитися від травматичного симптому через його проговорення в потоці асоціацій, які Жак Лакай назвав означниками. Багато з понять Фрейда ще й досі сприймаються у нас як аксіоми, незважаючи на те, що психоаналіз від його часів пройшов певну еволюцію. Так само поняття «talking cure» проблематичне і потребує перегляду. Революційність фрейдівського відкриття в тому, що воно взагалі поставило питання про можливість «лікування словом» - тобто не медикаментозного (втім, ця «революція» не завадила дотеперішній магістралізації останнього як чудового засобу

«карної психіатрії» і в колишньому СРСР, і на Заході в ролі інституту пригноблення з описаних Мішелем Фуко). Проте не слід вважати аксіомою те, що відкриття мови суб'єкта і проговорення травми вголос автоматично приводить до ефективного катарсису.

Проговорення власної травми вочевидь повинно мати характер екзистенційно-темпорального феномену, який дорівнюється до лаканівського поняття *tuche* - миттєвого розкриття інстанції Реального, зіткнення з Реальним. Проте існує таке явище, як «відкриття психоаналітичного дискурсу». Травма замовчується до якогось часу, знаходить спонтанний дискурсивний вихід (не обов'язково психоаналітичний) і починає текстуально репродукуватися зі стабільною періодичністю, перетворюючись на (як це називала А. Ахматова) «платівку»: відпрацьовану історію, міф, довершений текст. Лакан пише: «Саме це засвоєння суб'єктом власної історії в тому вигляді, в якому вона відтворена мовленням, адресованим до іншого, покладено в основу нового методу, якому Фройд дав назву психоаналізу в 1895 році» [1]. Насолода, отримана від акту одноразового проговорення, змушує відтворювати цю історію знову й знову, у прагненні репродукції втраченого катарсису, так що це перетворюється на самовираження в процесі обсеивного повторювання, лаканівський *automaton*, який у постійному репродукуванні моделює початкове *tuche*. Цю репродукцію переведення неартикульованого у мовну площину і можна назвати феноменом «відкриття психоаналітичного дискурсу».

Цей «проміжний простір відвертості» існує у вигляді свого роду кімнати, відповідно обставленої, яку суб'єкт свідомо готує для демонстрації у передчутті трансферу. Така відвертість артикулюється на «мові Іншого», у вербальних формах, апропрійованих з соціуму; хоча вона й соціально неприйнятна, це данина не «несоціальному», а «надсоціальному», культурно архетиповому; це - своєрідний «бонус» соціальності. Максимально допустима відвертість не переходить визначеної межі, просто не входить до забороненої відгородженої сфери: не тому, що це свідоме приховування, а тому, що для суб'єкта це не може бути вербалізовано за визначенням (тобто він *не знає*, що це *можна висловити*, бо ніколи цього не висловлював). Але таким чином виникає певна «складка», що лишається неторканою за умов щирості (*sincerity provided*). Доки структура соціокультурного функціонування суб'єкта лишається стабільною, ця складка не ви-

являється. Для виявлення, «розпрямлення» цієї складки потрібна шокова реструктуризація життєвого контексту суб'єкта. Таким чином мені вдалося сформулювати поняття «четвертої стіни» психоаналізу, «подвійного дна». Лише неодмінна енергетична втрата, що відбувається внаслідок зламу цієї стіни, приводить до невідворотної реструктуризації особистості.

(Варто обмовитися, що ця «складка» не має нічого спільного з дельозівським поняттям «складки».)

І цей дискурс набуває ознак тексту, навіть твору - у бартівському розумінні твору як лімітованого власними рамками. Але це й текст - у постструктуралістському сенсі - бо інваріанти його інтерпретації й прочитання закладені у ньому апріорно. Характеризуючи цю текстуальну властивість, Жак Дерріда пише у праці «Акти літератури»: «Наше читання повинно бути імманентним текстові й лишатись у його межах» [2]. Славою Жижек у «Піднесеному об'єкті ідеології», розмежовуючи Лакана і постструктуралістів, коментує це так: «Постструктуралізм стверджує, що текст завжди «задається» своїм власним коментарем: інтерпретація літературного тексту і його «предмет», «об'єкт» належать до одного й того самого плану... У постструктуралізмі класична опозиція між текстом як об'єктом та його зовнішніми інтерпретаціями замінюється уявленням про континуум нескінченного літературного тексту, який уже є своєю власною інтерпретацією, тобто дистанційований від самого себе» [3]. Від Суб'єкта-Зобов'язаного-Знати (*Sujet-Suppose-Savoir*) вимагається не порада щодо розв'язання ситуації, а його в цій ситуації трансферентна задіяність. Нагадаю, що поняття трансферу або переносу вперше вжив Зигмунд Фройд у значенні тимчасової фіксації лібідо пацієнта на аналітикові з метою звільнення від травмуючого об'єкта бажання. Карл-Густав Юнг розподілив цей процес на трансфер і контр-трансфер (тобто відповідне почуття аналітика до пацієнта) під час експериментів зі своєю колегою-пацієнткою психоаналітиком Сабіною Шпільрейн. Жак Лакан простежив складну діалектику трансферу, скасувавши чіткий юнгіанський розподіл.

У психоаналітичному сеансі розподіл ролей «аналітик - пацієнт» інтранзитивний, де кожен має свою незмінну функцію. Натомість виникає транзитивна зв'язка «репрезентант - реципієнт» тексту, які ідентифікуються одне з одним. І трансфер, що твориться в такому зв'язку, також специфічний: він ґрунтується не на зверненні до

Суб'єкта-Зобов'язаного-Знати, а на обміні, або заміщенні, суб'єктивностей, передбаченому механізмом споживання тексту.

Як правило, суб'єкт культури у процесі становлення ідентифікується з мовою прочитаних ним книг, яка, на кшталт дзеркального образу, є чимось цілісним, піднесеним і майже-досяжним, тим, що завжди на півкроку попереду. З узагальненого, синтезованого текстуального суб'єкта він творить собі Его-Ідеал, з яким ідентифікується, доки сам не починає продукувати тексти. І за цим ідеальним образом відбувається конструювання нарцисичних текстів суб'єкта. Коли етап культурної суб'єктивності пройдено і виробляється відчуження на базі критерію, реципієнт при споживанні більшості текстів дистанціюється від текстуального суб'єкта. Тому пропонується текст, щоб стати трансферентним, мусить, поперше, відповідати критерієві мистецької автентичності, аби бути спожитим емоційно, причому умовний критерій конституює навіть не досконалу сконструйованість, а інтимний елемент психейності, тобто спрямування на піднесений об'єкт. По-друге, трансферентний текст експлуатує архетипи Іншого у дещо пародійному перебільшенні. Тоді спрацьовує механізм підстановки реципієнта на ту точку, з якої говорить Суб'єкт,- коли реципієнт тексту ототожнюється з Суб'єктом-що-Говорить, сам стаючи суб'єктом цього тексту. І якщо текст конституює бажання, то ідеальний реципієнт апропріює бажання Суб'єкта-що-Говорить, а об'єктом бажання виступає суб'єкт тексту.

Реципієнт такого трансферентного тексту мислиться як той ідеальний Інший, котрого не існує. Ця ілюзорність реципієнта корелює з положенням Жака Дерріда про відсутність трансцендентального означуваного [4]. І сам факт проєкції на обрану людину цієї ролі ідеального Іншого - «ідеального читача» у цій ситуації є трансфером. Таким чином аналітик, чи імпровізований аналітик, чи конкретний обраний читач мислиться як ідеально відповідний структурі тексту, здатний пережити під впливом тексту субстанційну зміну станів свідомості.

Тобто це текст інтерпретативний, який не має цінності поза інтерпретацією. Оскільки мета трансферентного тексту - навіть не трансфер, а контр-трансфер, то в результаті відбувається спокуса аналітика, як у випадку Анни О., чи омана аналітика, як у випадку Дори (також за Фройдом).

Власне, лаканівський психоаналіз сам підриває основи *talking cure*. Лакан робить усе, щоб зашкодити пацієнтові розробити мистецьку вер-

сію тексту: на це направлена його методика *timing* (він вживав це як англійський термін у своїх французьких текстах) - тобто нефіксованої довжини психоаналітичних сеансів, коли аналітик у будь-який довільний момент може урвати мову пацієнта. У базовій методологічній праці «Функція та поле мовлення й мови у психоаналізі», де Лакан обгрунтовує свій метод, він згадує, як «завдяки експериментам з короткими сеансами нам вдалося виявити у суб'єкта чоловічої статі фантазм анальної вагітності та сновидіння про звільнення від неї через кесаревий розтин: не зробивши цього вчасно, ми б і досі вислуховували його спекуляції про мистецтво Достоєвського» [5]. Читач може перервати своє читання тексту, але не сам текст. Перевага усного дискурсу в тому, що аналітик може урвати його, таким чином редукувавши від тексту до мовлення, неконтрольованого суб'єктом, але підконтрольного психоаналітикові. Сам психоаналітик при цьому зберігає мовчання, даючи вихід асоціативному потокові суб'єкта, доки той не торкнеться «головної болючої теми» - на цьому сеанс, як правило, уривається.

Якщо ж момент катарсису гальмується у дискурсі суб'єкта, правильніше не шукати адекватного *talking cure*, а зламати «задню стіну психоаналізу», повернувши суб'єктові його власні фантазми й означники у вигляді прямого дискурсу психоаналітика, який у жорсткому *tuche* відчуває від суб'єкта його власний досвід. Це просто ілюструє діалог героя-суб'єкта з власною тінню з п'єси-казки Євгена Шварца «Тінь» про наречену героя, втрачений себлайм-об'єкт: «Чим він привабив її?» - «Він розповідав їй сни».- «Що цікавого, якщо хтось розповідає свої сни?» - «Він розповів їй Г'сни» [6].

Втім, парадокс у тому, що риторична конструкція «аналітик - пацієнт», яка органічно вписується у систему координат європейського соціального функціонування, успішно апропріювалася в пострадянському гуманітарному просторі, де сприймається віртуально-метафорично як елемент філософської парадигми за браком відповідних соціальних інституцій для її безпосередньої реалізації. За браком простору прикладного психоаналізу як буквальної сфери стосунків «аналітик - пацієнт» трансфер метафоризується у трьох сферах реалізації, дотичних до основної: література, навчання, релігія, а також в індивідуальних неінституціалізованих ефемерних конструкціях, які за схемою «two-bodies psychology» приблизно корелюють зі співвідношенням «аналітик - пацієнт», де такий розподіл

ролей відбувається спонтанно й може бути амбівалентним. Фактично, конструювання психоаналітично-трансферентних ситуацій у наш вік акме теоретичного психоаналізу відбувається так само інтуїтивно-спонтанно, як це відбулося між протагоністами з фаулзівського роману «Жінка французького лейтенанта», дія котрого відбувається у вікторіанську епоху, незадовго до винайдення психоаналізу Фройдом. Головна героїня Сара Вудраф, соціально маргінальна жінка, тобто гувернантка й компаньйонка, що скаржиться на травму, пережиту внаслідок роману з міфічним французьким лейтенантом, конструє «текст», цілком постструктуралістський у своїй смисловій закритості та відкритості до рецептивної реакції та інтерпретації, який пропонує під виглядом сповіді шляхетному джентльменові з метою викликати його бажання. Те, що це текст, а не *talking cure*, видно вже з того, що «сповідь» не змінює нічого у суб'єктивності героїні, так і не відкривається «психоаналітична складка» у її мові. А її імпровізований психоаналітик намагається допомогти їй у раціоналізаторських традиціях Его-психології, критикованих Лаканом, і ця мимовільна участь в її дискурсі робить його зацікавленим інтерпретатором і жертвою тексту [7].

Постмодерністське поняття про тотальність тексту відживає. Знову повертається поняття автентичності, яка відділяє не лише текст від його рецепції й інтерпретації, а й текст від автентичної події, що задала контекст текстуального конструювання. Недарма психоаналіз Лакана реактуалізується у тлумаченні мистецьких артефактів, тоді як постструктуралістські теорії відходять на другий план або, принаймні, не сприймаються так радикально. С. Жижек у праці 1999 р. «Ticklish subject» (не перекладений українською) наголошує, що «Лакан - не постмодерний культурний релятивіст: у нього є безумовне розрізнення між автентичною "істинною подією" (або "подією істини") та її подобами» [8].

Ми з'ясували, що література є різновидом трансферу. Постає питання: якщо мовлення психоаналізованого суб'єкта можна дорівняти до тексту, чи можна розглядати літературний текст як трансферентний, чи існують вони в літературі?

Трансферентний текст не мислиться без референта; текст сконструйовано із врахуванням певної аудиторії. Цей текст поліреференційний, інтертекстуальний, тому що його мета - не відтворення суб'єктивного стану, а проведення Суб'єкта-Зобов'язаного-Знати через низку певних станів, тому він може функціонувати як референційна структура - своєрідний колаж або комп'ютерний гіпертекст, збуджуючи систему ерогенних означників суб'єкта. Трансферентний текст базується не на субстанціальних матеріях, а насамперед на означниках, що діють як певні важелі. Жак Лакан мислить інтригу психоаналізу як означниковий маршрут, про що він говорить у розділі, присвяченому трансферові в «Чотирьох базових поняттях психоаналізу»: «Немає іншого способу йти за мною, окрім як пройти крізь систему моїх означників, але проходження через мої означники спричиняє відчуття відчуження» [9]. Таким чином, людина презентує себе як текст, як медіум, що гарантує транзитивність між об'єктом і знаковою системою.

Трансферентний текст конструюється як цілковитий «Текст-для-Іншого», що зберігає для свого креатора неподільний герметичний залишок *objetpetit a*, що мислиться як такий, що може бути адекватно декодований реципієнтом, тобто мати адекватну сугестію. Якщо припустити наявність «чистих текстів» поза статусом об'єкта інтерпретації, то такий «текст для себе» («текст-у-собі») містить певне специфічне ядро суб'єктивності, яке становить *objetpetit a* саме для Іншого. «Текст для себе» мислиться автором як такий, що може бути досягнутий реципієнтом лише до певної межі. Зрозуміло, що тут розглядаються «чисті», «граничні» вияви того, що, в принципі, може сполучатися.

Ці ознаки відповідають шаблонним принципам конструювання постмодерністського тексту. Загалом нині всередині самої літератури постмодернізму твори за профанною типологією розмежовуються на вартісні й постмодерні. Якщо застосувати аксіологічний підхід, можна припустити, що вартісність культурного періоду вимірюється відсотком у ній нетрансферентних текстів. У філософії повернення до Лакана знакове, бо знаменує початок відмови від снмулякрів.

1. Лакан Жак. Функция и поле речи и языка в психоанализе / Пер. с франц. А. Черноглазова.- М., Гнозис, 1995.- С. 27.
2. Derrida, Jacques. «...That Dangerous Supplement...» *I Acts of Literature I* Ed. Derek Attridge.- London, NY: Routledge, 1992.- P. 102.
3. Жижек Славой. Возвышенный объект идеологии.- М., ХЖ, 1999.- С. 155.
4. Derrida, Jacques. Op. cit.

5. Ibid.- P. 85.
6. Шварц Евгений. Тень / Пьесы.- М., 1985.- С. 145.
7. Fowles, John. The French Lieutenant's Woman.- London: Vintage, 1996.
8. Žižek Slavoj, The Ticklish Subject- London, NY: Verso, 2000.- P. 162.
9. Lacan, Jacques. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis I Trans. A. Sheridan.- London: Vintage, 1998.- P. 217.

O. Kyrylova

THE TRANSFERENT TEXT
AND ITS DIFFERENCE FROM «TALKING CURE»

The topic of the article is the notion of the «transferent text» that descends from the Lacanian notion of «transference» and his statement that the analysand 's speech in psychoanalysis has substantially textual nature.